

DRŽAVNA KOMISIJA ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAĞAČA IZ DRUGOG SVETSKOG RATA. Dokumenti iz istorije Jugoslavije, II sv. Priredili Miodrag Zečević i Jovan P. Popović. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1998, 691 str.

U travnju 1998. Arhiv Jugoslavije izdao je u nizu Dokumenti iz istorije Jugoslavije drugi svezak naslovljen *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata*. Ovaj drugi svezak nastavak je objavljivanja dokumentacije nastale radom navedene Državne komisije.

U prvome svesku objavljen je završni izvještaj Državne komisije (12. travnja 1948), zatim dio izvještaja državne i zemaljskih komisija o zločinima koje su počinili nacisti, fašisti, ustaše i četnici na tlu bivše Jugoslavije. Nadalje, objavljene su i pojedine odluke zemaljskih komisija o pojedincima za koje je utvrđeno da su počinili ratne zločine. Tim izvještajima je dodana i dokumentacija o konstituiranju Državne komisije te pravni međunarodni i nacionalni akti koji su bila osnova za njeno osnivanje i rad. U prvome svesku donesen je i pregled o historijatu odluka zemalja antifašističke koalicije o formiranju komisija Ujedinjenih naroda za ratne zločine.

Dokumentacija objavljena u ovome drugome svesku, sadržajno je nastavak prvoga sveska. Priređivači Mio-

drag Zečević i Jovan P. Popović izričito navode da se ovaj drugi svezak prvenstveno odnosi na područje današnje Jugoslavije, ali i na "krajeve Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kojima je preovladavalo srpsko stanovništvo".

Knjiga se sastoji od pet poglavlja. U prvom dijelu, na samo dvije stranice objavljene su "Sugestije i stavovi Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločine od 18. septembra 1946. o odredbama nacarta mirovnih sporazuma koji se odnose na ratne zločine".

Drugi dio sadrži "Jedan broj saopštenja Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača" (str. 15-118). Ta je priopćenja Državna komisija objavila u razdoblju 1945-1946. Ovdje se prenose dijelovi koji se odnose isključivo na područje Srbije, Crne Gore i nekih krajeva Hrvatske. Priređivači u uvodnom tekstu niti ne spominju Hrvatsku, već govore o dijelovima "Hercegovine, Dalmacije i Krajine gdje je preovladavalo srpsko stanovništvo i bio prisutan četnički pokret". Tekst priopćenja preuzet je u svom izvornom obliku. Ovo poglavlje jedino je u knjizi opremljeno i ilustrativnim prilozima (fotografijama i preslikama dokumenata). Priređivač u uvodnoj napomeni koja se odnosi na ovo poglavlje upućuje na širok djelokrug stradanja kojem je bilo izloženo stanovništvo. Vrlo znakovita je i priređivačeva opaska o kolonizaciji hrvatskog pučanstva na prostorima istočne Slavonije i Srijema u "cilju promene nacionalnog sastava stanovništva". Poseb-

no priopćenje o naseljavanju Hrvata koje je bilo najavljeno u knjizi, ne nalazimo. Priopćenja se u osnovi odnose na sve vojne formacije koje su djelovale na prostoru Jugoslavije, te im je dato podjednako prostora u ovom poglavlju. Priopćenja obuhvaćaju djelovanje talijanske vojske u Crnoj Gori, zatim njemačke vojske u Srbiji i Hercegovini, kao i djelovanje oružanih snaga NDH na prostoru Hercegovine i mađarske vojske na području Baranje i Srijema. Ta priopćenja predstavljaju za javnost zanimljiv povijesni izvor, jer se uz ostalo, u njima nalaze izvaci iz onovremenih glasila, zatim proglasi upućeni vojnicima, kao i izvaci raznih divizijskih naređenja. U priopćenjima se nalaze i svjedočenja civilnog stanovništva o vojnim djelovanjima na tom prostoru, te izvaci iz knjiga umrlih koji svjedoče o stradanjima stanovništva. Veliki prostor dat je i praćenju djelovanja četničkih formacija i njihovih raznih frakcija. Obuhvaćeno je i djelovanje Gestapoa na području Srbije, napose na području grada Beograda, kao i njegov odnos sa Specijalnom policijom, pripadnicima Nedićevog civilnog i vojnog aparata, Ljotićevim vojnim formacijama, te Dražom Mihajlovićem. Ova priopćenja prate jedan slijed ratnih zbivanja i daju nesumnjiv doprinos u uvid stradanja kako civilnog stanovništva, koje je nerijetko bilo izloženo preseljima i represijama, tako i pripadnika i simpatizera NOP-a.

Treći dio (str. 119-274) donosi "Jedan broj odluka državne komisije za

utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača". Priređivači napominju da je kriterij izbora dosjea izvršen ovisno o "stupnju kolaboracije". Kolaboracija je svrstana u tri skupine suradnje sa snagama sila osovine. To su ideolozi kolaboracije, provoditelji takve politike i, konačno, sudionici vojnih formacija - izvršilaca. Fond "Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača" sadrži ukupno oko 500 osobnih dosjea. Zanimljivo je upozorenje priređivača da se dio "dosjea ne nalazi u arhivskoj građi (Državne komisije)", jer su ti dosjei "svojevremeno za operativne potrebe izuzeti od strane državnih organa (Saveznog ministarstva unutrašnjih poslova, Saveznog ministarstva za inostrane poslove, Saveznog javnog tužilaštva, Vojnog tužilaštva, Ministarstva pravde i Saveznog vrhovnog suda)", pa "do danas nisu vraćeni u arhivski fond Državne komisije". Za unošenje u registar ratnih zločina i donošenje odluke bio je dovoljan dokaz "prima facie", tj. osnovna sumnja, prema čemu se provodila daljnja istraga, a sama odluka Državne komisije bila je dovoljna za direktno unošenje u registar Komisije za ratne zločine Ujedinjenih naroda. U ovom svesku donijete su odluke ratnih zločinaca isključivo srpske i crnogorske nacionalnosti. Same odluke podijeljene su u četiri skupine od kojih svaka ima podnaslov i abecednu oznaku.: A - Nedićevci, B - Specijalna policija, C - Ljotićevci, D - Četnici i prekodrin-

ski četnici, E - Četnici i crnogorski nacionalni funkcionari kvislinške Crne Gore. Svaka odluka ima tri sadržajna dijela: *zločinac* (ime i kratki osobni podaci), *kratki opis i kvalifikacija zločina i pojedinosti zločina*. Uz imena osoba navode se i sljedeći podaci: F br. (odluka), DOS (dokazni materijali), Inv. br. (dokazni materijal) i nacionalnost. Prema odlukama koje su navedene u ovom zborniku inventarni brojevi dokaznih materijala nisu u svim odlukama navedeni. U opisanju zločina, kao dokazi se uglavnom navode svjedočenja pojedinaca sudionika ili rodbine sudionika, a koristili su se i dokumenti - izvješća vojnih i civilnih vlasti.

Četvrti dio knjige (str. 279-286) donosi samo odluku Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora o potvrđivanju Dinka Šakića ratnim zločincem. Time je ujedno odstupljeno i od načela da se objavljuju odluke za osobe isključivo srpske i crnogorske nacionalnosti. Razlog tome priređivači objašnjavaju zanimanjem javnosti za navedeni slučaj, s obzirom na aktualizaciju njegovog slučaja i sudskog procesa 1998/99. Odluka donosi kratki opis i kvalifikaciju zločina te navodi i trinaest imena žrtava, navodeći mogućnost još barem tisuću nepoznatih žrtava. Kao dokazi navode se svjedočenja četiri osobe.

Najviše prostora svakako zauzima peti dio knjige pod naslovom "*Spisak jugoslovenskih građana saradnika okupatora i njihovih pomagača koje je državna komisija na osnovu predloga zemaljskih*

komisija i prikupljene građe utvrdila da su vršili ratne zločine" (str. 287-691). Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača osnovana je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine na osnovi odluke Komisije za utvrđivanje ratnih zločina pri Ujedinjenim narodima, a sve njene odluke trebale su se sprovesti u skladu s odredbama Haške i Ženevske konvencije.

U konačnom popisu Državne komisije, kako izjavljuju i sami priređivači, navodi se "neegzaktan" broj osoba. Evidentirano je 26 nacionalnosti. Zanimljivo je da se među tim nacionalnostima kao posebne ističu Bunjevci Šokci i Dalmatinci, ne ubrajajući ih među Hrvate. Objavljena su tri popisa: **A** *Spisak lica koje je Državna komisija utvrdila i potvrdila da su vršili ratne zločine* (sadrži popis 8493 osobe), **B** *Spisak Albanaca sa teritorije Srbije, Crne Gore i Makedonije kao i Albanci koji su vršili zločine na teritoriji Jugoslavije* (sadrži popis 297 osoba) i **C** *Spisak ratnih zločinaca koji su naknadno identifikovani preko kartoteke delovodnih protokola a ne nalaze se u osnovnom spisku* (sadržo popis 171 osobe).

Prema prvome popisu koji sadrži 8.493 "domaćih ratnih zločinaca", nacionalna struktura zločinaca, kako ju je utvrdila Državna komisija, je sljedeća: 2.011 Hrvata (i Hrvata-Muslimana 39), 2.247 Srba, 24.466 Slovenaca, 1.007 Crnogoraca (i 82 Crnogorca-Muslimana), 147 Muslimana, 26 Makedonaca, 21 Jugoslaven te manji broj preostalih 16 nacionalnosti. Priređivači stavljaju

primjedbu da broj nije egzaktna. Važja napomenuti da se izvorno navodio samo jedan Albanac, ali je naknadno izrađen "Spisak Albanaca ratnih zločinaca sa teritorije Srbije, Crne Gore i Makedonije kao i Albanije koji su vršili zločine na teritoriji Jugoslavije" u ukupnom broju od 171. Tome su priređivači dodali i drugu napomenu ovoga sadržaja: "Osim navedenih ratnih zločinaca revizijom spiskova na osnovu informativnih sredstava Državne komisije (delovodni protokoli, kartoteke i dosjei), sačinjen je spisak Albanaca za koje je utvrđeno da su vršili ratne zločine koji se ne nalaze u 6 spiskova knjiga domaćih ratnih zločinaca koji kao separat čini sastavni deo ukupnih spiskova - 304 izvršioaca - u Arhivu i u ovoj knjizi".

Pored imena svake osobe donosi se podatak o službi ili pripadnosti vojnim formacijama.

Objavljivanje ove dokumentacije omogućuje usporedbu sa sličnom dokumentacijom u drugim državnim arhivima s područja bivše Jugoslavije. S današnje povijesne distance ovo gradivo je i izazov da se s povijesnoga gledišta temeljito razmotri i ispita rad Državne komisije za ratne zločine. Osuda počinjenih zločina i zločinaca je neupitna. No, ovo gradivo je izazov povjesničarima i državnim ustanovama da se na svim razinama ispituju i zločini, koje su u ime borbe protiv fašizma i nacizma počinili antifašisti na području bivše Jugoslavije.

Ana Holjevac-Tuković

ČETVRTA SEDNICA CK SKJ - BRIONI PLENUM. Stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvid iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reaganja domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr. Priredio: Jovan P. Popović. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1999, 957 str.

Arhiv Jugoslavije u seriji "Izvori za istoriju Jugoslavije" objavio je zbornik dokumenata pod naslovom *Četvrti sednica CK SKJ - Brionski plenum*. Zbornik sadrži širi izbor dokumentacije vezane uz Četvrtu sjednicu CK održanu na Brijunima 1. srpnja 1966. zbog čega je i dobila poznati naziv "Brionski plenum". Premda osnovu ovoga zbornika čine "Stenografske beleške i drugi materijali Četvrti sednice CK SKJ" (str. 193-337), Jovan Popović, direktor Arhiva Jugoslavije, koji je priredio i uvodnim tekstovima popratio ovo izdanje, na početku objavljuje "Izbor materijala Osmoga kongresa SKJ" održanoga 13. prosinca 1964, zatim materijale sa sastanka Izvršnog komiteta CK SKJ od 28. travnja 1966. (str. 39-92), dokumentaciju Komisije IK CK SKJ, koja je imala zadaću ispitati stanje, metode rada i rukovođenja u organima državne sigurnosti (str. 93-192), a koje su neposredno prethodile Brijunskom plenumu.

Nakon stenografskih bilježaka s "Brionskoga plenuma", dodana je i doku-